

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

СЕВЕРОЗАПАДЕН: белослатинско-плевенски

Диалектите в източната част на големия ареал на северозападните диалекти са известни като белослатинско-плевенски. Тази група е представена в сайта от три села: Бресте (Б), Гиген (Г) и Петърница (П). Максим Младенов (1993: 60, 180) прави по-нататъшно разграничение в тази група и сочи именителната форма на първоличното местоимение като основна изоглоса между двете подгрупи. Той нарича западната подгрупа (с местоимение *йа, йазе*) белослатински диалект, а източната група (с местоимение *аз*) искърско-витски диалект. Едно от селата на сайта, Бресте, спада към западната подгрупа, а другите две към източната. Освен това, Гиген и Петърница се характеризират с важна черта, която ги обединява и наред с това ги отличава от повечето северозападни говори: ятовата гласна се явява като отворено /*ê*/, различно от етимологичното /*e*/ . Този застъпник се открива редовно под ударение независимо от характера на следващата сричка. Същото развитие се открива в относително малко на брой села разпръснати около западната периферия на ятовата изоглоса от Дунав до Пазарджик (Горно Вършило, също представено в този сайт, също е едно от тях). Тези села нямат други важни отлики от непосредствените си съседи.

Следва списък на особеностите на белослатинско-плевенския диалект, базиран на текстовете от трите села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете. Трите села не са непосредствено съседни, поради което между тях някои различия. Отначало са посочени общите им черти, а след това тези, които ги различават.

Съкращения: с главна буква е означено селото, както е посочено по-горе (например П = Петърница); числото, което следва, показва номера на текста от това село (например Г1 = Гиген 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Общи особености

Фонетика

- Ятовата гласна се явява в ударени срички като /*ê*/ в Гиген и Петърница, а като /*e*/ в Бресте.

Примери: *двѣ* (Г1: 4), *гулѣм* (Г1: 8), *дубрѣ* (П: 4), *живѣле* (П: 1) // *мѣсто* (Б1: 15), *нѣко* (Б1: 23), *цѣла* (Б1: 38), *железно* (1: 118), *ветър* (Б2: 15).

- Етимологичното *я* се запазва.

Примери: *тойа̀шката* (Б1: 33), *ша̀рки* (Б1: 132), *вейа̀чки* (Б2: 81)

- Силабичните плавни съгласни са се запазили в Бресте, а в Гиген и Петърница са се развили като в книжовния език, с тази разлика, че неудареното /*a*/ показва същата подвижност като гласната /*ъ*/.

Примири: *разбрѣкамѣ* (Б1: 9), *дрѣдото* (Б1: 33), *брѣдото* (Б1: 58); *влѣната* (Б1: 51), *слѣнцето* (Б2: 5) // *вързала* (П 41), *трѣгнаме* (П: 34), *извържем* (Г1: 15), *прѣсналѣ* (Г2: 36) // *стѣрнѣ* (П: 42)

• Съгласната /х/ е изпаднала във всички позиции в Бресте и Гиген, като в позиция пред съгласна, предходната гласна е удължена. В Петърница /х/ се пази в края на думата, заместват се с /й/ пред съгласна, и изпада в други позиции.

Примери: *ѹрка* (Б1: 27), *ладовѣнка* (Б2: 29), *истѣглимѣ* (Г1: 2), *бѣѣ* (Ги: 6), *врѣше:ме* (Б2: 79), *исѣ:не* (Б2: 84), *жѣ:не:ме* (Г1: 10), *бѣ:мѣ* (Г1: 3) // *насох* (П: 18), *насѣн* (П: 38), *седнаѣме* (П: 6) *орѣтъ* (П: 42), *закѣчия* (П: 28)

• Неударено /о/ понякога се замества с /й/.

Пример: *бѣвале* (П: 35)

• Мекото /л'/ се замества от /й/ редовно в Петърница, спорадично в Бресте и никога в Гиген.

Примери: *бѣйек* (П: 11), *пойѣната* (П: 38), *чувѣйа* (Б1: 6), *управѣѣва* (Б1: 105) // *къдѣл'а* (Б1: 49), *недѣл'а* (Г2: 16)

• Меките /т'/ и /д'/ понякога се заменят с /к'/ и /г'/.

Пример: *брѣк'а* (П: 3)

• Интервокалното /й/ изпада.

Примери: *вейѣчката* (Б2: 86), *нѣат* (Б3: 96), *тѣа* (Б3: 13), *трѣтеа* (Г2: 30), *блѣат* (П: 21), *чѣат* (П: 23)

Ударение

• Ударението е отменно при някои двусрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *брѣшно* (Б1: 3), *глѣва* (Б1: 57), *глѣви* (Б1: 58), *дрѣво* (Б2: 61), *офце* (П: 18), *сѣно* (Г1: 10)

• Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време.

Примери: *нагласа* (Б2: 63), *прѣда* (Б3: 53), *зѣведа* (П: 39)

• Ударение се мести върху тематичната гласна в аористни форми и аористни причастия.

Примери: *скочѣа* (П: 25), *работѣли* (В1: 110), *правѣле* (В2: 98), *променѣа* (В3: 15)

• Ударението не се мести в глаголи със силабична представка.

Пример: *нарѣждаа* (П: 3)

• Ударението е отменно при много глаголи от 2. спрежение.

Пример: *поизмѣрил* (Г2: 7), *измѣрили* (Б3: 5)

Морфология

- Членът за мъжки род единствено число е /ъ/ под ударение и /а/ или /ь/ извън ударение.

Примери: *станъ* (Б1: 84), *часъ* (Г2: 10); *дувара* (Б1: 68), *кѡн'а* (П: 48) // *збѡръ* (Г2: 35)

- Формантът /т/ изпада в членуваните плурални форми за среден род.

Пример *момчѣата* (Г2: 4)

- Окончанието за единствено число на съществителните от женски род под ударение е гласната /ъ/, която е застъпник на голямата носовка.

Примери: *сестръ* (Б3: 21), *свездъ* (Б2: 24), *вуйнъ* (Г1: 1), *главъ* (П: 28)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените седем): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В тези диалекти казус генералис се налага като новата единствена форма за единствено число, докато в редица други диалекти се налага старата именителна форма на /-а/.

- Плуралното окончание за мъжки род е /-е/.

Пример: *жетваре* (Г1: 9), *черане* (Б3: 37), *камън'е* (Б1: 87), *ергѣне* (Г2:2), *мамѹле* (П: 54)

- Бройната форма се използва в Гиген, но не в Бресте и Петърница.

Примери: *педесѣт човѣка* (Г2: 35) // *чѣтири бѣвале* (П: 35), *двѣ кѡлци* (1: 85), *двѣ камън'е* (Б1: 87)

- Характерни форми за някои местоимения

Именителна форма за първо лице единствено число *йѧ* (Б1: 88)

Именителна форма за трето лице множествено число *тѧа* (Б3: 13), *тѧѧа* (Б3: 62)

- Съгласната пред окончанията за първо лице единствено и трето лице множествено число на глаголите от второ спрежение е твърда.

Примери: *седѧт* (Б1: 91), *тѹра* (Б1: 5), *прѧват* (Г2: 16), *оѧгнѧт* (Г2: 26)

- Окончанието за първо лице множествено число сегашно време е /-ме/ или /-м/.

Примери: *живѣеме* (П: 4), *мѣсѣме* (Б1: 2), *сѣеме* (Б1: 19) // *дѣржѣм* (П: 35), *копѣем* (Г2: 20), *пѹштим* (Б1: 40)

- Плуралното окончание на еловите причастия е /-е/.

Пример: *фанѧле* (Г1: 6), *прѣле* (В1: 22), *гледѧле* (Р: 31)

- Частицата за бъдеще време е /ше/ в Бресте и Гиген. В Петърница се използват частиците /ше/, /шъ/ и /жъ/.

Примери: *ше мѣсѣме* (Б1: 2), [липсват примери в Гиген] // *ше излѣеме* (П: 52), *шъ тѣ накѧжи* (П: 25), *жъ гу заведеа* (П: 39)

РАЗЛИЧИТЕЛНИ ЧЕРТИ

Фонетика

- Съгласната /л/ в края на сричката остава непроменена в Бресте и Гиген, а в Петърница изпада и предходната гласна се удължава.

Примери: *кòлчета* (Б2: 62), *поизмòрил* (Г2: 7) // *довè:* (П: 10), *да:бòка* (П: 21), *бì:* (П: 16)

Ударение

- Ударено окончание при прилагателни е записано само в Петърница.

Примери: *немì* (П: 29) // *гул'èми* (Г1: 4), *червèна* (Б3: 28)

Морфология

- Гласната в члена за множествено число в Петърница е /и/ или /е/. Интересно е, че в Петърница изборът на гласната се определя от предходната гласна (крайната гласна на съществителното). Това е един от редките случаи на „вокална хармония“ в българските диалекти.

Примери: *езìцити* (П: 22), *кон'èте* (П: 37) // *кочàнитè* (Г2: 22), *офцèтè* (Г2: 27)

Литература

Младенов, Максим. 1933. *Българските говори в Румъния*. София, Издателство на БАН.

Стойков, Стойко. 1962. Към диалектния консонантизъм в българския език (промени на съгласната л в говора на с. Петърница, Плевенско). *Български език* 13: 13-19.